

УДК 323 : 347.471

М. П. Требін, д-р філос. наук, проф.

*Національний університет "Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого"*

СУЧАСНИЙ СТАН ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Проаналізовано засади формування громадянського суспільства в Україні, особливості становлення основних інститутів громадянського суспільства в контексті європейської інтеграції та світових тенденцій, запропоновано шляхи подальшого вдосконалення інститутів громадянського суспільства, подолання негативних тенденцій на шляху України до європейської спільноти.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, громадські організації, політичні партії, благодійні фонди.

У ХХІ ст. поняття "громадянське суспільство" стало одним з найуживаніших понять у промовах і працях як практиків, так і теоретиків політичного процесу. З цим поняттям сталося приблизно те саме, що і з поняттями "соціалізм" – на початку ХХ ст., "демократизація" – у 50-і та "модернізація" – в 60-і рр. минулого століття. Протягом останніх двох-трьох десятиліть поняття "громадянське суспільство" стало синонімом суспільного ідеалу, абсолютного соціального блага. Там, де такий феномен є – життя гармонійне, людина вільна та захищена; де немає – панує деспотизм держави, суспільство страждає від роз'єднаності, а пересічна людина виступає лише об'єктом маніпуляції олігархічних еліт і мафіозних кланів, країна перетворюється у велику "Врадіївку", де людина безправна і беззахисна, життя будь-кого знаходиться у небезпеці. Формується думка, що досягти стану громадянського суспільства так само важливо, як для доброго християнина увійти у браму раю. Тому й обговорення проблеми наявності чи відсутності громадянського суспільства, його передумов і перспектив у тій чи іншій державі "непершого світу" майже завжди виходить за межі академічної дискусії і перетворюється, як підкреслює російський політолог А. Зубов, в "суперечку про віру". Хто вірить в майбутність демократії, загального благоденства і стабільності в Україні, Росії чи Білорусі, той підтримує можливість формування тут громадянського суспільства, а хто не вірить, той не погоджується з тим, що громадянське суспільство в цих країнах вже виникло або може виникнути в найближчому майбутньому.

Зростання числа наукових публікацій (монографій, книг і статей у фахових виданнях з філософії, політології, соціології, юриспруденції та ін.) за роки незалежності нашої країни однозначно свідчить про непідробний інтерес учених і громадськості взагалі до проблеми формування в Україні інститутів громадянського суспільства, їх місця та ролі в механізмі реалізації прав і свобод людини та громадянина. Але процес формування громадянського суспільства вимагає постійного моніторингу його стану, виявлення проблем, що ускладнюють процес його розбудови, та пропонування шляхів подолання труднощів, які виникають.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан громадянського суспільства в Україні та запропонувати шляхи його подальшого розвитку в контексті євроінтеграції.

Процес становлення громадянського суспільства складний і суперечливий, відзначається тривалістю. Можна сказати, що він не завершений у жодній з існуючих країн. Формування громадянського суспільства – одна з необхідних умов просування України шляхом проведення економічних, політичних і правових реформ, становлення правової держави. Поняття "громадянське суспільство" дає характеристику якісного стану суспільства в цілому з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини як громадянина, виконання громадянами своїх політичних, громадянських обов'язків, усвідомлення себе як носіїв суверенітету, джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, майбутнє своєї країни та світової спільноти в цілому. Громадянське суспільство – це, насамперед, суспільство громадян з високим рівнем економічних, політичних, правових, культурних і моральних якостей та спроможностей.

Аналізуючи розвиток громадянського суспільства в Україні, перше, що необхідно відзначити, що попри те, що абсолютна більшість українських громадян не належить до жодної громадської організації, запит на вплив інституцій громадянського суспільства є помітним. Соціологічні опитування, проведені у квітні 2010 р. Інститутом соціології НАН України, ілюструють, що участь у громадських організаціях сприймається як одна з найефективніших форм участі громадян у прийнятті рішень і управлінні на державному та місцевому рівнях [14, с. 621]. Крім того, на громадські організації покладаються очікування у розв'язанні низки проблем в українському суспільстві. Соціологічні дані загальнонаціонального опитування населення України, що було проведене з 18 по 27 вересня 2011 р. Фондом "Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва" спільно з фірмою "Ukrainian sociology service", фіксують таку виразну тенденцію. Призначення громадських організацій вбачається передусім у контролі за діями влади; виконанні правозахисної та соціальної функцій; участі в прийнятті політичних (державних) рішень та в дорадчих органах, наданні пропозицій; захисті природного середовища; організації акцій протестів; проведенні

незалежних аналітичних досліджень тощо. При цьому зазначені показники в більшості позицій є вищими серед тих, хто безпосередньо бере участь у діяльності громадських організацій, ніж серед тих, хто не бере [19]. Тому 52% громадян України переконані, що громадські організації потрібні країні, 25% вважають їх діяльність важливою і лише 9% дотримуються думки, що громадські організації не є потрібними [9, с. 208]. Іноземні експерти також відзначають збільшення частки громадян України, які визнають, що діяльність громадських організацій сприяє поліпшенню становища в українському суспільстві (61% у 2012 р. порівняно з 55% у 2011 р.) [23, р. 9].

Разом з тим наявний високий показник, з одного боку, усвідомлення українськими громадянами необхідності їх впливу на зміст державної політики та прийняття політичних рішень, з іншого – підвищення відповідальності, підконтрольності органів державної влади та їх посадових осіб суспільству. Так, за даними дослідження, що було проведено з 19 по 25 червня 2008 р. соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, за те, щоб реальний вплив на прийняття державних рішень здійснювали прості громадяни, яких це стосується, незалежно від рівня їх компетентності, висловилися 40,0%, за вплив тих громадян, які є компетентними у питаннях, що вирішуються, – 37,2%; за те, щоб цим займалися виключно державні управлінці та політики – 9,1%, не визначилися – 12,8% [20]. Так само більшість опитаних громадян висловлюються за підконтрольність дій влади громадськості, суспільству. Розподіл відповідей такий: 23,3% респондентів вважають, що всі без винятку дії влади повинні бути підконтрольні суспільству, 35,0% – всі, крім тих, що стосуються сфери безпеки та становлять державну таємницю, 19,6% – лише ті дії, які безпосередньо торкаються інтересів громадян (або окремих їх груп), 5,9% – лише в окремих випадках, 2,8% – не повинні бути підконтрольними, 13,5% – не визначилися [22].

За роки незалежності в Україні активно йде процес формування та державної реєстрації громадських об'єднань. Так, за даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, оприлюдненими Державною службою статистики України, на початку 2013 р. було зареєстровано (разом із міжнародними, всеукраїнськими та місцевими організаціями, їх осередками, філіями та відокремленими структурними підрозділами) 74500 громадських організацій (на початку 2012 р. – 71767), 28852 профспілок та їх об'єднань (на початку 2012 р. – 27834), 14055 благодійних організацій (на початку 2012 р. – 13475), 15018 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (на початку 2012 р. – 13872) та 1426 органів самоорганізації населення (на початку 2012 р. – 1306) [9, с. 289]. Громадська активність в її організованих формах охоплює сьогодні майже всі сфери суспільного життя. У структурі громадських організацій за спрямуванням і видами діяльності у 2011 р. найбільша питома вага (16,6%) припадала на оздоровчі та фізкульт-

турно-спортивні об'єднання (порівняно з 2010 р. – на 6,5% більше). Об'єднання професійної спрямованості та молодіжні організації склали, відповідно, 10,3% та 9,5% загальної кількості громадських організацій, об'єднання ветеранів та інвалідів – 8,5%, освітні, культурно-виховні – 5,2% (порівняно з 2010 р. – зростання на, відповідно, 6,5%, 5%, 5,7% та 6,9%) [6, с. 8]. У 2011 р. громадськими організаціями всіх рівнів було проведено 467,9 тис. масових заходів. Найбільша питома вага у їх структурі припадала на лекції (зустрічі) – 33,7%, або 157,5 тис. заходів; на з'їзди, конференції, збори – 17,1%, або 80 тис. заходів [6, с. 9].

За часткою економічно активного населення, працевлаштованого в громадських організаціях, Україна знаходиться на рівні Румунії та Польщі. За оцінкою експертів, лише близько 1% економічно активного населення України працює у громадських організаціях. У Чехії та Угорщині цей показник є більшим майже удвічі (відповідно, 1,7% та 2%), у Німеччині – майже у 7 разів (6,8%) [10, с. 9]. У 2010 р. частка інститутів громадянського суспільства у ВВП України становила 0,73%, у Чехії – 1,3%, Франції – 4,2%, Бельгії – 5%, Канаді – 7,9% [10, с. 10]. У країнах, де ведеться таке спостереження, з 2002 р. по 2007 р. частка інститутів громадянського суспільства у ВВП зростала у середньому вдвічі швидше, ніж, власне, ВВП. В Україні, навпаки, частка інститутів громадянського суспільства у ВВП зменшується [8, с. 6].

Важливими напрямками діяльності інститутів громадянського суспільства є благодійна робота і волонтерство. У світовому рейтингу благодійництва, який формує Міжнародна благодійна організація Charities Aid Foundation (CAF), Україна у 2012 р. посіла 111-е місце (у 2011 р. – 105-е, у 2010 р. – 150-е) з такими показниками: благодійні пожертвування – 7% (у 2011 р. – 11%), волонтерська робота – 20% (у 2011 р. – 30%), допомога нужденним – 36% (у 2011 р. – 37%) [27]. У зазначеному рейтингу Україна випередила сусідів Румунію (119-е місце), Російську Федерацію (127-е місце) та Болгарію (137-е місце).

За даними дослідження стану розвитку благодійництва в Україні, проведеного в листопаді 2011 р. – лютому 2012 р. Асоціацією благодійників України, основними проблемами, що гальмують розвиток благодійництва, є відсутність податкових пільг для бізнесу при здійсненні ним благодійної діяльності (68,7%), брак довіри з боку суспільства до діяльності благодійних організацій (62,8%), оподаткування отриманої благодійної допомоги (52,3%) [12, с. 5]. Тому сприятливим для функціонування та розвитку благодійної діяльності в Україні є прийняття Закону України "Про благодійну діяльність та благодійні організації", що набрав чинності 3 лютого 2013 р. Він визначає загальні засади благодійної діяльності в Україні, здійснює правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму та милосердя, забезпечує сприятливі умови для утворення й діяльності благодійних організацій. Цим Законом передбачено спро-

шення процедури реєстрації благодійних організацій і запровадження нових інструментів благодійної діяльності, що надає їм значно ширших можливостей для розвитку. За прогнозами експертів, запроваджені цим Законом найкращі європейські практики регулювання благодійної діяльності сприятимуть збільшенню кількості громадян і бізнес-компаній, що здійснюють благодійні проекти, спрямовані на вирішення суспільно важливих проблем.

Роком виникнення волонтерського руху у світі вважається 1859 р. В Україні волонтерство з'явилося на початку 90-х рр. минулого століття, а офіційно його визнано Постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1895. Євро-2012 виявився найбільшим волонтерським проектом в історії України, в якому взяли участь понад 12 тис. волонтерів, 2879 з яких – волонтери УЄФА. Згідно із звітом ООН про стан волонтерства у світі, у 2011 р. загальний показник залучення людей до волонтерської діяльності громадськими об'єднаннями в Україні є досить низьким і дорівнює 10%, тоді як середній відповідний показник у європейських країнах становить 40% [16]. Надмірне правове регулювання волонтерської діяльності суттєво обмежує можливості її розвитку. Так, відповідно до Закону України "Про волонтерську діяльність" від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI, організації, що працюють з волонтерами, повинні проходити спеціальну реєстрацію, забезпечувати страхування волонтерів тощо. Останнє, зокрема, є обтяжливим для неприбуткових організацій, можливості яких (залучати додаткові вільні кошти) є обмеженими, а додаткове фінансове навантаження не компенсується податковими пільгами.

В Україні активно розвивається така форма організацій громадянського суспільства, як аналітичні центри ("think tanks", "brains trust", "мозкові центри", "фабрики думки"). Вперше словосполучення "brain trust" вжив американський журналіст А. Уайт 21 березня 1903 р. у своїй статті в журналі "Saturday Evening Post". Крилатим вислів став після того, як інший американський журналіст Д. Кіран у газеті "Нью-Йорк таймс" опублікував статтю, назвавши "мозковим трестом" групи професорів-радників, які сприяли перемозі Ф. Рузвельта на президентських виборах 1932 р. Після цього "мозковим трестом" стали іменувати групу радників і взагалі будь-яких експертів, які спільно розробляють проекти, пропонують нові ідеї, шукають способи вирішення поставлених завдань. У Пенсільванському університеті (США) проводяться щорічні обстеження "фабрик думки" по країнах, за підсумками яких публікуються звіти з переліками провідних центрів у світі в цілому, а також по окремих регіонах і напрямках ("The Global Go To Think Tanks Report"). На початку 2012 р. база даних Пенсільванського університету містила 6603 "think tanks" у 182 країнах, у тому числі Україна представлена 47 неурядовими аналітичними центрами (25-е місце у рейтингу за кількістю аналітичних центрів). Це третій показник для Східної Європи: в Росії – 122 центри (8-е місце), Румунії – 54 (19-е місце). Порівняно із США, де ді-

ють 1823 аналітичних центри, кількість центрів в Україні виглядає не дуже переконливо, але порівняно з країнами СНД – доволі достойно. Наведемо дані по цих державах: Вірменія – 14 центрів, Азербайджан – 13, Білорусь – 12, Молдова та Киргизстан – по 10, Казахстан і Узбекистан – по 8, Таджикистан – 7. Жодного незалежного аналітичного центру немає в Туркменістані. Слід зазначити, що Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова увійшов до 150 провідних аналітичних центрів світу, де посів 86-е місце, до топ-60 аналітичних незалежних центрів Центральної та Східної Європи крім нього також увійшли Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана та Міжнародний центр перспективних досліджень [28].

Незважаючи на зростання чисельності громадських об'єднань, необхідно відзначити, що їх кількість залишається досить малою. За кількістю громадських організацій на 10 тис. населення Україна значно відстає від країн ЄС. Наприклад, в Угорщині на 10 тис. населення налічується 46 громадських організацій, у Хорватії – 55, Естонії – 201, а в Україні – лише 17 [9, с. 289]. Однак слід розуміти, що за великою кількістю зареєстрованих громадських організацій не можна судити про розвиненість громадянського суспільства. Так, Л. Хом'яков підкреслює, що, незважаючи на зростання кількості неурядових організацій, влада залишалася антидемократичною, тому робити висновки на цій підставі про "подальший розвиток" громадянського суспільства в Україні можна з такою самою певністю, як про "подальше життя" померлого на підставі виростання в нього нігтів [15, с. 69–70]. Тому, говорячи про статистичні характеристики "третього сектору" України, ми повинні враховувати й те, що, за вдалою оцінкою американських дослідників Ф. Мішлівеця та Д. Енсена, в Україні, як і в деяких інших посткомуністичних країнах, лише демонструється "статистично міцне громадянське суспільство". На жаль, статистика не завжди відображає реальний стан справ. Так, за підсумками 2011 р., перед органами статистики про результати своєї діяльності відзвітувало 23425 центральних органів громадських організацій з різним статусом, що становить лише 27,2% загальної кількості центральних органів громадських організацій, легалізованих органами реєстрації [6, с. 9]. Інших не було знайдено за реєстраційними адресами, додаткові відомості про їх місце знаходження відсутні. Їх, напевно, можна вважати "паперовими", тобто формально зареєстрованими, але не такими, які діють реально. При цьому необхідно підкреслити, що протягом останніх років ці показники навіть погіршуються: якщо за підсумками 2004 р. відзвітували 42,8% організацій, то за 2006 р. – 39,2%, а за 2007 р. – 38,6% [3, с. 8; 4, с. 9; 5, с. 8]. За оцінками Творчого центру "Каунтерпарт", частка активних і постійно діючих громадських організацій (тобто таких, що працюють не менше двох років, мають досвід виконання двох і більше проектів та є відомими у своєму регіоні) становить лише 8–9% від їх загальної кількості [13, с. 18].

У Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України у 2013 р. підкреслено: "Незважаючи на кількісне зростання організацій громадянського суспільства, показник кооперативних практик громадської самоорганізації залишається невисоким" [9, с. 207]. Участь у діяльності громадських організацій досі є однією з найменш значущих для населення України цінностей, що зумовлюється загалом невисоким рівнем довіри до громадських структур. За даними соціологічного опитування Київського міжнародного інституту соціології, у 2012 р. громадським організаціям довіряло 27,1% респондентів, не довіряло – 29,4% [7]. Середній показник довіри до інституцій громадянського суспільства в Україні є нижчим, ніж, наприклад, в Албанії (39,6%) або Грузії (45,6%) [10, с. 12]. Результати моніторингу громадської думки в Україні, проведеного у 2012 р. Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES), вказують на недостатню обізнаність громадян щодо діяльності неурядових організацій (НУО) та засвідчують низький рівень громадянської культури взагалі: тільки 13% опитаних зазначили, що вони знають про діяльність конкретних НУО; 50% не знають, чим вони займаються; 30% узагалі не знають, що таке НУО [9, с. 207].

Найвищою формою суспільно-політичної активності є членство в політичних партіях. Політичні партії великою мірою визначають характер і спрямування політичного процесу, його стабільність і цивілізованість, стратегію і тактику боротьби за владу, істотно впливають на політичне та правове виховання громадян. Політичні партії є важливим елементом інституціональної бази громадянського суспільства, оскільки вони є добровільними об'єднаннями громадян і сприяють проведенню конкурентних виборів. Представницька демократія без партій неможлива. Разом з тим, необхідно враховувати, що в Україні ставлення населення до партій неоднозначне. З одного боку, кількість зареєстрованих політичних партій зростає. Так, у 2013 р. в країні зареєстровано понад 200 політичних партій. Отже, зростає і частка населення, задіяного в їх роботі. За результатами опитувань, проведених у 90-і рр. ХХ ст., 1–2% громадян заявляли, що вони є членами певних політичних партій, а за даними сучасних досліджень (наприклад, опитування, що проводилося з 10 по 21 березня 2006 р. в Києві соціологічною службою Центру Разумкова), вже понад 7% респондентів заявили, що вони беруть участь у діяльності партій [18]. З іншого боку, політичні партії не користуються великим авторитетом у громадян України. Хоча впродовж останнього часу рівень довіри до них трохи й зріс (з 15,1% у жовтні 2001 р. до 20,5% у березні 2013 р. [17]), проте він залишається одним з найнижчих серед усіх основних суспільних інститутів. Згідно з соціологічними дослідженнями, що проводила з 15 по 20 травня 2009 р. в усіх регіонах України соціологічна служба Центру Разумкова, на думку громадян України, партіям не вистачає, по-перше, вміння та бажання захищати інтереси простих людей (так вважають 32,5% респондентів), по-друге, наявності чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави

(18,6%), по-третє, вміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян (16,9%), по-четверте, вміння виробляти чітку програму дій (11,3%) [21].

Важливим інститутом громадянського суспільства є незалежні ЗМІ, що стоять на сторожі свободи слова та друку. Починаючи з XVIII ст. до гасел усіх борців за демократію увійшла свобода слова та друку. І хоча друковане слово зараз у світі стало менш поширеним, ніж, скажімо, 10 років тому, його роль у формуванні громадянської культури загалом залишається дуже вагомою. У сучасних умовах на формування політичної та правової культури молоді великий вплив здійснюють електронні ЗМІ, насамперед Інтернет. Як свідчать результати загальнонаціонального опитування, що провели з 17 по 22 травня 2013 р. Фонд "Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва" разом із соціологічною службою Центру Разумкова [11], більше половини населення вважає, що в Україні існує свобода слова (10% повною мірою, і 46% – в основному, існує), а 36% впевнені, що її не існує (29% – в основному, не існує, і 7% – зовсім не існує). Треба звернути увагу на те, що зростає кількість тих, хто не вірить у свободу слова в Україні. З грудня 2009 р. по травень 2013 р. їх частка збільшилася з 4,5% до 7,3%.

Одним із найважливіших показників демократичності держави та стану розвитку громадянського суспільства є ставлення населення до інститутів влади. Цей показник є важливим, оскільки засвідчує ефективність демократичних механізмів добору еліт та виборних інститутів влади. За даними загальнонаціонального опитування, проведеного з 17 по 22 травня 2013 р. Фондом "Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва" та соціологічною службою Центру Разумкова, ставлення населення до влади є не вельми добрим. В українському суспільстві лише три соціальні інституції мають переважну довіру з боку громадян: церква (баланс довіри-недовіри становить +50%), Збройні сили України (+11%) та дещо переважає довіра до громадських організацій (+3%). Усі інші соціальні інституції мають негативний баланс довіри-недовіри: Верховна Рада України (–60,5%), суди (–56%), політичні партії (–52%), уряд України (–49%), міліція (–47%), банки (–44%), прокуратура (–43%), Президент України (–43%), Конституційний суд України (–38%), Служба безпеки України (–14%), місцева влада (–5%) [11].

Відповідно до рейтингів впливових міжнародних організацій показники розвитку громадянського суспільства в Україні протягом періоду незалежності поступово поліпшувались, а останніми роками не показували позитивної динаміки, але зберігали певну стабільність на досягнутому рівні. Вони є кращими, ніж в інших пострадянських країнах, натомість суттєво відстають від показників країн Балтії та Вишеградської групи. Так, за результатами дослідження "Nations in Transit" міжнародної неурядової організації "Freedom House" (де оцінка різних напрямів демократичного розвитку перехідних країн здійснюється за шкалою від 7 балів – "найгірша", до одного бала – "найкра-

ща"), оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні значно покращилася від 4,75 бала у 1998 р. [10, с. 5] до 3 балів у 2005 р. та 2,75 бала у 2006–2012 рр. Саме за напрямом "Громадянське суспільство" Україна продемонструвала найбільший поступ та, відповідно, отримала найкращу оцінку відносно інших показників [25]. У липні 2012 р. експерти "Freedom House" у звіті "Б'ючи на сполох – раунд 2: на захист демократії в Україні" констатували: "У той час, як ситуація у більшості сфер, які ми оцінювали минулого року, погіршилася, громадянське суспільство виглядає більш активним і менш пригніченим, ніж рік тому" [1].

Характерним також є те, що рейтинг розвитку громадянського суспільства "Nations in Transit" в Україні (2,75 бала) кращий або значно кращий, ніж в інших пострадянських країнах (крім країн Балтії). Аналогічний показник за 2012 р. становить: в Азербайджані – 6 балів, у Білорусі – 6,25, Вірменії – 3,75, Грузії – 3,75, Казахстані – 6, Киргизстані – 4,75, у Молдові – 3,25, Російській Федерації – 5,25, Таджикистані – 6, Туркменістані – 7, в Узбекистані – 7 балів. Водночас в Естонії, Литві, Латвії, Словаччині та Чехії він складає 1,75 бала, Польщі – 1,5, Угорщині – 2 бали [24].

За даними іншого авторитетного рейтингу, що визначається у межах дослідження Індексу сталості неурядових організацій Агентства США з міжнародного розвитку (USAID NGO Sustainability Index), стан розвитку громадянського суспільства в Україні оцінено у 3,5 бала (за шкалою від 1 до 7, де 1 показує дуже розвинутий рівень, а 7 означає низький рівень розвитку; бали від 1 до 2 характеризують сталість розвитку громадянського суспільства, від 3 до 5 – розбудову сталості, 6 і 7 – зародження сталості). Аналізуючи показники Індексу сталості неурядових організацій в Україні за останні роки [26], бачимо, що найслабшими складовими сталості НУО є фінансова життєздатність (4,3 бала) та ставлення з боку громадськості (3,6 бала), а найсильнішими – адвокація (2,6 бала) та надання послуг (3,3 бала). Характерним є те, що за показником адвокації НУО вже навіть перейшли поріг консолідованої демократії. За загальною оцінкою зарубіжних експертів, громадянське суспільство України характеризується як перехідне та неконсолідоване, тобто таке, що не досягло рівня країн розвинутої демократії та зберігає ризик повернення до менш розвинутого стану.

Таким чином, ми можемо відзначити, що процес формування громадянського суспільства в Україні здійснюється, але повільно. Слід більше уваги приділяти формуванню та розвитку його основних складових, забезпеченню прав і свобод громадян, створенню всебічних умов для розвитку особистості. Треба визначити й основні напрями подальшого просування України на шляху формування громадянського суспільства, що пропонують наші європейські колеги та реалізація на практиці яких буде наближати нас до Європи [2]. Серед них: посилення застосування Європейської конвенції з прав людини; забезпечення свободи слова й інформації та свобода засобів масової інфор-

мації; боротьба з проявами жорстокого поводження; захист прав національних меншин; зміцнення та захист прав жінок і дітей; формування та розвиток мережі лідерів громадянського суспільства; належність і функціонування судової системи; протидія корупції; вдосконалення виборного законодавства та практики; розвиток місцевої та регіональної демократії тощо.

Безумовно, і політики, і пересічні громадяни дуже хотіли б жити в демократичній, правовій і соціальній державі за наявності розвинутого громадянського суспільства. Але бажання – бажаннями, а дійсність – дійсністю... Слід пам'ятати образний вислів О. Герцена, що "не можна плутати другий місяць вагітності з дев'ятим". Ми повинні усвідомити, що формування громадянського суспільства в Україні буде тривалим і дуже складним, бо такі держава, в якій ми живемо, та соціум, який ми створили. Тому треба наполегливо працювати всім, щоб досягти високої правової та політичної культури, відповідного рівня життя, консолідації нації навколо загальноукраїнських цінностей, довіри пересічних громадян до можновладців, толерантності та багато чого іншого, що зробить наше буття кращим, ставлення до оточуючого світу добрим і відповідальним. Це дуже складний шлях, але його треба пройти.

1. Б'ючи на сполох – раунд 2: на захист демократії в Україні : продовження звіту Freedom House. – 2012. – Липень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files>
2. Григоренко Д.А. Громадянське суспільство в Україні. 10 порад європейських колег / Д.А. Григоренко // Громадянське суспільство і права людини : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, Харків, 9 груд. 2010 р. / Нац. акад. прав. наук України; НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого ; редкол.: Ю.П. Битяк та ін. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 191–194.
3. Громадські організації в Україні : стат. бюл. за 2004 рік / Державний комітет статистики України. – К. : Держкомстат України, 2005. – 160 с.
4. Громадські організації в Україні у 2006 році : стат. бюл. / Державний комітет статистики України. – К. : Держкомстат України, 2007. – 218 с.
5. Громадські організації в Україні у 2007 році : стат. бюл. / Державний комітет статистики України. – К. : Держкомстат України, 2008. – 220 с.
6. Громадські організації в Україні у 2011 р. : стат. бюл. / Державна служба статистики України. – К. : Держстат України, 2012. – 157 с.
7. Довіра українців до соціальних інституцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.kiis.com.ua/ua/news/view-152.html>
8. Красносільська А. Показники розвитку громадянського суспільства України у європейському контексті / А. Красносільська // Громадян. суспільство. – 2012. – № 1 (19). – С. 4–6.

9. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с.
10. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / А.В. Єрмолаєв, Д.М. Горелов, О.А. Корнієвський [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – 48 с.
11. Свобода слова в Україні: загальнонаціональне й експертне опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fiwivirvihvirhvuhv.htm>
12. Стан розвитку благодійності в Україні – 2011 : річний звіт / Асоціація благодійників України за підтримки ІАЦ "Громадський простір", ІА "Regio-News". – К., 2012. – 42 с.
13. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002–2006 роки : звіт за даними дослідження / автори-упоряд.: Л. Паливода, О. Кікоть. – К. : БФ "Творчий центр "Каунтерпарт", 2006. – 160 с.
14. Українське суспільство 1992–2010 : соціол. моніторинг / НАН України, Ін-т соціології ; за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАНУ ; ТОВ "Фоліант", 2010. – 635 с.
15. Хом'яков Л. Парадокси громадянського суспільства в Україні / Л. Хом'яков // Сучасність. – 2003. – № 12. – С. 55–74.
16. Цікаві факти про волонтерство в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gurt.org.ua/news/recent/16290/>
17. Чи довіряєте Ви політичним партіям? (динаміка, 2001–2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=82
18. Чи є Ви членом будь-якої політичної партії? (опитування в Києві) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=789
19. Чи зможе громадянське суспільство вплинути на українську політику? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/press/dkvwkergvwer>
20. Чи повинні прості громадяни мати реальний вплив на прийняття державних рішень? [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=360
21. Чого насамперед не вистачає існуючим в Україні політичним партіям? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=556
22. Якою мірою дії влади повинні бути підконтрольні громадськості, суспільству? [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=361
23. Key Findings: Public Opinion in Ukraine / International Foundation for Electoral Systems. – Washington, 2012. – 10 p.
24. Nations in Transit 2012 / Country Reports [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2012>
25. Nations in Transit – Ukraine (2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/ukraine>

26. The 2011 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://transition.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/
27. World giving index 2012. A global view of giving trends [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.cafonline.org/PDF/WorldGivingIndex2012WEB.pdf>
28. 2012 Global GoTo Think Tank Report Released [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gotothinktank.com/2012-global-goto-tank-index-report>

References

1. B'juchy na spoloh – raund 2: na zahyst demokratii' v Ukraini: prodovzhennja zvitv Freedom House, 2012, Lypen' [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files> [in Ukrainian].
2. Grygorenko D.A. Gromadjans'ke suspil'stvo v Ukraini. 10 porad jevropejs'kyh koleg. Gromadjans'ke suspil'stvo i prava ljudyny: materialy mizhnarodnogo naukovopraktychnogo seminaru, Harkiv, 9 grud. 2010 r. Nacional'na akademija pravovyh nauk Ukrainy; Naukovo-doslidnyj instytut derzhavnogo budivnytva ta miscevog samovrjaduvannja; Nacional'na juryduchna akademija Ukrainy imeni Jaroslava Mudrogo; redkolegija: Ju.P. Bytjak ta in. Harkiv, Naukovo-doslidnyj instytut derzhavnogo budivnytva ta miscevog samovrjaduvannja, 2010, s. 191–194 [in Ukrainian].
3. Gromads'ki organizacii' v Ukraini: statystychnyj bjuleten' za 2004 rik. Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy. Kyiv, Derzhkomstat Ukrainy, 2005, 160 s. [in Ukrainian].
4. Gromads'ki organizacii' v Ukraini u 2006 roci: statystychnyj bjuleten'. Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy. Kyiv, Derzhkomstat Ukrainy, 2007, 218 s. [in Ukrainian].
5. Gromads'ki organizacii' v Ukraini u 2007 roci: statystychnyj bjuleten'. Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy. Kyiv, Derzhkomstat Ukrainy, 2008, 220 s. [in Ukrainian].
6. Gromads'ki organizacii' v Ukraini u 2011 r.: statystychnyj bjuleten'. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv, Derzhstat Ukrainy, 2012, 157 s. [in Ukrainian].
7. Dovira ukrainciv do social'nyh instytucij [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://old.kiis.com.ua/ua/news/view-152.html> [in Ukrainian].
8. Krasnosil's'ka A. Pokaznyky rozvytku gromadjans'kogo suspil'stva Ukrainy u jevropejs'komu konteksti. Gromadjans'ke suspil'stvo, 2012, № 1 (19), s. 4–6. [in Ukrainian].
9. Pro vnutrishnje ta zovnishnje stanovyshe Ukrainy v 2013 roci : Shhorichne Poslannja Prezydenta Ukrainy do Verhovnoi' Rady Ukrainy. Kyiv, NISD, 2013, 576 s. [in Ukrainian].
10. Pro stan rozvytku gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraini: analitychna dopovid'. [A.V. Jermolajev, D.M. Gorjelov, O.A. Kornijevs'kyj ta in.]. Kyiv, NISD, 2012, 48 s. [in Ukrainian].

11. Svoboda slova v Ukrai'ni: zagal'nonacional'ne j ekspertne opytuvannja [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fiwivirvihvirhvuhv.htm> [in Ukrainian].
12. Stan rozvytku blagodijnosti v Ukrai'ni – 2011: richnyj zvit. Asociacija blagodijnikov Ukrai'ny za pidtrymky IAC "Gromads'kyj prostir", IA "Regio-News". Kyiv, 2012, 42 s. [in Ukrainian].
13. Stan ta dynamika rozvytku neurjadovyh organizacij Ukrai'ny 2002–2006 roky: zvit za danymy doslidzhennja. Avtory-uporjadnyky: L. Palyvoda, O. Kikot'. Kyiv, Tvorchyj centr "Kaunterpart", 2006, 160 s. [in Ukrainian].
14. Ukrai'ns'ke suspil'stvo 1992–2010: sociologichnyj monitoring. NAN Ukrai'ny, Instytut sociologii'; za red. V.M. Vorony, M.O. Shul'gy. Kyiv, Instytut sociologii' NANU; Foliant, 2010, 635 s. [in Ukrainian].
15. *Hom'jakov L.* Paradoksy gromadjans'kogo suspil'stva v Ukrai'ni. Suchasnist'. 2003, № 12, s. 55–74. [in Ukrainian].
16. Cikavi fakty pro volonterstvo v Ukrai'ni [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://gurt.org.ua/news/recent/16290/> [in Ukrainian].
17. Chy dovirjajete Vy politychnym partijam? (dynamika, 2001–2013) [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=82 [in Ukrainian].
18. Chy je Vy chlenom bud'-jakoi' politychnoi' partii'? (opytuvannja v Kyjevi) [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=789 [in Ukrainian].
19. Chy zmozhe gromadjans'ke suspil'stvo vplynuty na ukrai'ns'ku polityku? [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://dif.org.ua/ua/press/dkvwkepgvwep> [in Ukrainian].
20. Chy povynni prosti gromadjany maty real'nyj vplyv na pryjnattja derzhavnyh rishen'? [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=360 [in Ukrainian].
21. Chogo nasampered ne vystachaje isnujuchym v Ukrai'ni politychnym partijam? [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=556 [in Ukrainian].
22. Jakuju miroju dii' vlady povynni buty pidkontrol'ni gromads'kosti, suspil'stvu? [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=361 [in Ukrainian].
23. Key Findings: Public Opinion in Ukraine. International Foundation for Electoral Systems. Washington, 2012. 10 p.
24. Nations in Transit 2012. Country Reports [Elektronnyj resurs]. Mode of access: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2012>
25. Nations in Transit – Ukraine (2012) [Elektronnyj resurs]. Mode of access: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/ukraine>
26. The 2011 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia [Elektronnyj resurs]. Mode of access: http://transition.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/

27. World giving index 2012. A global view of giving trends [Elektronnyj resurs]. Mode of access: <https://www.cafonline.org/PDF/WorldGivingIndex2012WEB.pdf>
28. 2012 Global GoTo Think Tank Report Released [Elektronnyj resurs]. Mode of access: <http://www.gotothinktank.com/2012-global-goto-tank-index-report> [in English].

Отримано 25.09.13

М. П. Требин, д-р филос. наук, професор

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА
В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Проанализированы основы формирования гражданского общества в Украине, особенности становления основных институтов гражданского общества в контексте европейской интеграции и мировых тенденций, предложены пути дальнейшего совершенствования институтов гражданского общества, преодоления негативных тенденций на пути Украины в европейское сообщество.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, общественные организации, политические партии, благотворительные фонды.

*M. Trebin, Dr. Habil (Philosophy), professor
National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine"*

THE CURRENT STATE OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE:
PROBLEMS AND PROSPECTS

Author analyzes the basis for the formation of civil society in Ukraine, especially the formation of the basic institutions of civil society in the context of European integration and international trends, the ways of further improving the institutions of civil society, to overcome the negative trends in the Ukrainian way into the European community.

Keywords: civil society, the state, civil society organizations, political parties, charitable funds.